

SI EST VITA NON EST ITA

Közép-Kelet-Európáról és Európáról szól az elbeszélés. 1989 egy szovjet mintájú és függőségű erőszakszervezetben érvényesülő, magát társadalom-megváltónak hirdető önkényuralmi diskurzus befuccsolását hozta. Vagyis az évszámmal jelöljük a roppant változást, mert arra, hogy a szovjet elvtársak miért hagyták külső és belső hatalmukat pont ekkorra szétrohadni, mindmáig nincs egyértelmű válasz. Nem tisztázott például, miért súgták a csatlós elvtársaknak, hogy ne kössék tovább az ebet a karóhoz. Karhatalmi eszközeik birtokában a szovjet és csatlós elvtársak még legalább egy negyed századig nyújthatták volna a kiszenvédést. Persze, az sincs kizárva, hogy a közgazdaság csínjában-bínjában legképzettebb szovjet és csatlós elvtársak sürgősen rá akarták tenni kezüket a pártállam koncára, mielőtt még osztozniuk kellett volna rajta a később észbekapókkal.

Elég az hozzá, hogy ilyen felgyorsuló és gyökeres leszázalékolásra bár sokan vágytak, ám kevesen számítottak. Legkevésbé talán az ellenállók, akik az országhatárokon belül vagy velük párhuzamosan az emigrációban a rendszer gyengítésén, „fellazításán”, nevetségessé tételén tevékenykedtek. Több évtizedes kitartással, nem mindig összefogással, de meg-megújuló erőfeszítéssel. És mondhatta-e bárki, hogy ez a tömérdek szándék és akarat okozta a SzU összeomlását? Leírom itt is, hogy a meghökkentő fordulatról egy olyan bikaviadal képe maradt meg bennem, ahol a kardját már kegyelem-dőfésre emelő viador nem szúr, mert a rárontó hatmázsás izomkolosszus szívrohamban kimúlik. A kitűzött célt, melyen a torreádor életét szüntelenül veszélyeztetve, hergeléssel, mesteri mozgással, vörös posztó lebegtetésével elérte ugyan, de nem ő valósította meg. Gondoljunk bele. Mire volt jó annak a megszámlálhatatlan közép-európainak az áldozata, akiket szovjetellenesség vádjával megkínóztak, bebörtönöztek, deportáltak, kivégeztek? Büntették a menekülőket, nemkülönben azokat, akik belülről elviselhetőbbé akarták tenni a diktatúrát. A másképpen gondolkodók bírálata mit ért? Hébe-hóba, itt-ott apróbb módosításokat maguknak tulajdoníthatnak, de még a híres Szaharov sem állíthatja, hogy ő ásta meg a SzU sírját. Általános tanulság: lehetett örvideni az erkölcs kedvezőbb helyzetének, de nem

lehet mondani, hogy ezt a kedvezőbb helyzetet a józan erkölcs tevékenysége eredményezte.

Mire való hát harcba szállni az elnyomással, a törvényesített önkényuralom fennhéjzásával? Zavarba ejtő kérdést hozott magával a hatalmas változás. Nem emlékszem, hogy a térségben akkor bárki törődött volna a megválaszolásával. A Jó eljött, jaj, csak ne kelljen érte vérrel fizetni. A világ megjavul, lám, az embertelen hatalom saját maga jelenti be csődjét, és lám, nem görbül meg kevés haja szála sem a főcsődvezetőnek, a média Gorbijának, akit néhány évvel előbb veszélyes elhajlásért a Központi Bizottság saját kezűleg fojtott volna meg, mint hajdan szőnyegbe csavarva Berija elvtársat. És ha már ilyen akadálytalanul foszlik szét a rettegett hatalom, vajon időszerű-e bármit is számon kérni azoktól, akik ezt a hatalmat szemrebbetés nélkül gyakorolták. Hogy jogos-e vagy nem, az fel sem vetődött. Az érintett társadalmak nem vitatkozni akartak, hanem föllélegezni. Feltételezhető, hogy ha a Ceaușescu házaspár nem kapaszkodik tíz körömmel a hatalomhoz, nem lövik őket látszatper után ukmukfukk agyon. És kinek a parancsára? Más kommunista vezetőnek nem került életébe a múlt, lincselésről sem hallottam. Az NDK-ban, ahol a leglátványosabban zajlott a börtönfal lebontása, nem kellett sokáig várni a Stasi levéltárának megnyitására, de véres leszámolásra a fejesekkel nem került sor. A szabadlábba engedett országok sajtója sorolta a sérelmeket, előtárta a stigmákat, de nem igazán firtatta a felelősséget. Magyarországon újratemették a Nagy Imre-per kivégzett vádlottjait, de hogy kik hozták a halálos ítéletet, arról nem esett nyilvánosan szó. Még azt sem firtatta senki, hogy akkor a kommunizmus bűncselekményeiben a Szovjetunió a ludas, vagy a marxizmus.

Szabadulás volt, de ki is volt a szabadító? Sem országot, sem hatalmat, sem személyt ilyen formán nem ünnepeltek. A SzU az ő felszabadító győzelmével megszállóként túl sokáig élt vissza, neki senki nem köszönte, hogy a visszaélést abbahagyja. A Nyugat pedig, az USA-t is ideértve, melynek csak hagynia kellett, hogy Közép-Kelet-Európa az ő rokonszenvező ölébe hulljon, nem tarthatott és nem is akart igényt tartani a győztes címére. A nyugati sajtó a kapitalizmus meg a liberalizmus fölényét emlegette, de egyetlen kapitalista sem kapott virágcsokrot azért, mert a jó lóra tett. Mégsem lehet azt mondani, hogy a ring ott maradt üresen, senki nem ugrált benne felemelt bokszkesztyűvel. Nyugatról nézve az tűnt fel, hogy noha a keleti metamorfózis csak azért mehetett végbe, mert a SzU nem vétózta meg, a minapi népi demokráciákból szinte átfutás nélkül világra jött demokráciák mindannyian igyekeztek a diadalt maguknak tulajdonítani. Színes tör-

ténetek, valóságos eredetmondák születtek tényleges bátor, sőt vakmerő kiállásról, állásfoglalásról. A lengyeleknél megint harcosan színre lépett a Solidarnosc, a prágaiak tömegesen rázták a kulcsaikat, a magyarok átengedték Ausztriába a szabadságot választó kelet-német turistákat, Romániában ugyan a kommunisták manipulálták a rendszerváltást, de a forradalmi robbanás őszinte volt, no, és persze a berliniek az előző nap még rájuk lövő Vopok szeme láttára, örömmámorban rombolni kezdték a szabad világtól elválasztó falat. Az éjszaka beálltával reflektorfényben kirajzolódó civilek betont ócsárló, betont zúzó veselkedése, ez az álomképszerű jelenet egy csapásra magába szívta a térség valamennyi szabadulásának jelentőségét, a médiában jelképe lett a korszakalkotó fordulatnak. Pontosabban a nyugati médiában, mely 1989 helyett a Fal leomlásáról beszél. Fall, chute, caduta, caída – ezzel a résszel fejezve ki az egészet.

Egyáltalán nem mellékes, hogy a történelmi események jelölésére Közép-Kelet-Európában nem ez a szinekdoché honosodott meg. Ehelyett valamennyi érintett ország a maga sajátosnak nyilvánított eseményeire hivatkozott nemzeti büszkeséggel. Természetes volt az önkifejezés, hiszen négy évtizeden át látszat-internacionalista őrlágra csavarta a szovjet fenntartóság, egyúttal nem tagadható, hogy visszatüremkedett vele a nacionalizmus a második világháború előtti s alatti formájában. Magyarország járt bizonyára a legrosszabbul ennek nosztalgikus változatával, mely arra kényszerítette, hogy az örömben az ürömmöt érezze jóformán tehetetlenül.

Törököt fogott, mely nem engedte, hogy otthon legyen az új valóságban. Az elvesztett nagyságon való gyötrődésében sem szomszédjai, sem a Nyugat nem osztozott. Gyakorlatilag Európában ennek helye nincsen, pláne pénz és haderő nélkül. Magyarország már induláskor patthelyzetbe szorult. Melyből látszatra kiutat a Nyugathoz való gazdasági felzárkózás ígért, addig, amíg a konjunktúra tartott, s az olcsó munkaerőt kereső tőke nem vonult zömében Ázsia felé. Mikor Magyarország az Unióba lépett, nagyjából már születőben volt az, amit a humán műveltséghez vonzó emberek horror economicus-nak neveznek. A gazdasági válsággal tetézett rádöbbenés arra, hogy Nyugat-Európában is fenn az ernyő, nincsen kas – vagyis hogy a nemzeti háztartások fedezet nélkül költekeznek, hogy a kasszából milliárdok hiányzanak, hogy ennek orvoslása az egyetlen téma, a pénz a legfontosabb téma, csak erről kell, csak erről lehet beszélni.

A miről tehát megvan, de kinek a nevében? A válság kiterjed az európai unió valamennyi országára, csak nem egyforma erővel, és eltérő következményekkel. Hiába próbálja az Unió a valamennyi tagállam által meg-

szavazott költségvetési szabályok felelős betartását szorgalmazni. Szükség törvényt bont: az elvben egymással szolidáris országok olyan érdekcsoportként cselekszenek, melynek választmánya felelősséggel elsősorban saját tagjainak, vagyis választópolgárainak tartozik. Akikbe egyre nehezebb lelket önteni azzal, hogy ők jólétüket gyarapító pénzpolgárok, holott egyre többen jólétében veszélyeztetett, hanyatló befolyású közösség tagjainak érzik magukat. S egyre többen figyelmeztetnek az áldozat szerepet elutasító, bűnbakot az „idegenben” (Unió, faj, másság) kereső, a „sajátot” mindenk fölé helyező, nemzeti retorikákra, melyek gyógyító erejét a helyzethez idomított „nagyszerű” múlt fényjelzi. Úgy rémlik, ezekben a hangoskodó állásfoglalásokban Kelet és Nyugat egymást visszhangozva löki el magától az 1989-ben világra jött összeurópai reményt, amely a magyarság számára magában foglalná egy kiút lehetőségét a trianoni egérfogóból. Annak tehát, aki úgyahogy esélyesnek tartotta e reménység valóságát, nincsen-e oka iróniára épp úgy, mint öniróniára?

Egy-két ide illő, személyes szót. 1956-ban, a forradalom leverésekor Nyugatra emigráltam, Párizsba, francia szellemi környezetben lettem olyan magyar író, aki minden képességével arra törekszik, hogy az irodalom ne legyen társadalmi tanok, ideológiai nézetek szócsöve. Szabad voltam, tettem. Úgy képzeltem, az egyén által létrehozott szöveg leginkább a személyiség látható és rejtett összetevői közötti kapcsolatokról adhat hírt, kerestem olyan helyzeteket, eseményeket, figurákat, amelyek mélylélektani vetülettel bírnak, illetve igyekeztem ellátni mindezeket mélylélektani vetülettel. A megértést ráismeréssel próbáltam hitelessé tenni, belső történéseket külső megjelenítésben felidézni, vagy fordított vetítésben, az öntudatlan közzjátékaival. Úgy indulok az írással a magam belső felfedezésére, hogy egyúttal az olvasó érdeklődését az önismeret felé tájolom, távol a bejáratott, közhelyesített társadalmi ábrázolásoktól. Nem szeretem, ha az irodalom szerepe arra szorítkozik, hogy idézetek formájában a szociológiai és történeti dolgozatok szerzői valóságdarabokként vonultassák fel. „A tömeg én vagyok” – írtam 1989-ben egyik novellám elejére, jelezve ezzel, hogy az ott következő elbeszélésben az írónak az irodalom által létrehozott valóságról van szó, ami nem tévesztendő össze az újságokban megjelenővel. Anynyit még ehhez, hogy különválási vállalkozásom mögött nem öncélú tetszelgés, hanem végső soron egy társadalmi hiány felismerése húzódott meg. Nem elég ugyanis panaszkodni, hogy az egyén egyre kiszolgáltatottabban áldozatul esik a tömegre vonatkozó társadalmi tanoknak, kérdés az is, méltó-e az egyén többre becslésre, tud-e olyan értékeiről, melyekre esélyesen

hivatkozhat. Tud-e kiegyensúlyozottan párbeszédet folytatni az emberekkel az, aki önmagával csupán közhelyesen, kiüresedett szavakkal kommunikál? Úgy gondoltam, az irodalom leleményes, kifejező erőre törekvő nyelve hatékony példát és segítséget nyújthat a mindkét irányban, önmagunkkal és a társadalommal fejlesztést igénylő dialógus alapozásában.

1989 után a monolitikus parancsuralmi diskurzus kiszorult a kelet-európai térségből. Eljött-e hát a vele szembeállított képlékeny, a psziché igényeit is elégíteni képes irodalmi nyelv ideje? Egyértelműen alig-alig. Mi állít a kedvező alakulás elé akadályt? Egyre inkább azt gyanítottam, hogy az új helyzethez nem illik a régi ellentétpár. Annál is kevésbé, mert a demokráciák hullámszó világában a kinyilvánított hatalmat felváltja a hatásra épülő politikai befolyás. Nem lehet ezt már simán szembeállítani az irodalmi nyelv működésével. És ha arra gondolok, hogy lényegét tekintve minden, a jövőt előkészítő program nem egyéb, mint fikció, akkor a maga módján a politikai célkitűzésben, ígéletben és dörgelemben is felfedezem a fikciót, vagyis az irodalommal rokon beszédet. S elbeszélőnek nevezhetem azt, aki a képzeleti terméket előadja. Változata ez korunkban az irodalom beszédének, amely osztályozást, ha fülébe jutna, a politikus elutasítana, hiszen akkor nem venné senki komolyan.

S az író? Aki mint bénító ellenségtől úgy menekült az ideológiától, most egy alattomosan elidegenítő atyafiságtól próbál szabadulni. Háta fordítani ennek semmi értelme, önmagát is becsapná ezzel – célszerűbbnek tetszik, ha rávilágít. Ha bemutatja, ami az irodalmi elbeszélőben és a politikai elbeszélőben közös, vagyis a fikcióra építést, és jelzi azokat a helyzeteket, fordulatokat, melyekben a hatalmi fikció szöge kibújik az esztétikai fikció zsákjából. Erre az öniróniába csapó iróniára gondoltam, mikor a befolyásra törő, szélsőséges nemzeti retorikák évadján *Az elbeszélő önkénye* című novelláskötetemet állítottam össze.

Negyed század távlatából ironikusan gondolok 1989-re is. Az ideológia hosszan tartó gazdasági balsikerének véget vetve roppant megkönnyebbülést hozott, szabaddá tette az utat Európa egyesülése előtt, bizonytalan pedigréjével azonban az úton felejtette Pandora szelencéjét, melyet most már egyre többen nyitogatnak.